

Tijorat banklarida kapitalning yetarliligi va uning baholash tizimlari: Bazel standartlari va CAMELS reytingi

Bolibekov Sh.

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va faoliyatining uzluksizligini ta'minlashda kapitalning yetarliligi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Kapitalning yetarliligi bankning o'z majburiyatlarini qoplash qobiliyati, moliyaviy risklarni boshqarish va iqtisodiy inqiroz sharoitida barqaror faoliyat yuritishi bilan bevosita bog'liq. Jahon bank amaliyoti ko'rsatadiki, kapitalning yetarliligini baholash uchun bir nechta metodikalar mavjud, ammo eng keng tarqalgan va xalqaro miqyosda standartlashtirilgan metodika Bazel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan.

Bazel standartlari tijorat banklarining risklarni o'lchash va kapitalni tartibga solish bo'yicha fundamental me'yorlarni belgilaydi. Shu bilan birga, taraqqiy etgan mamlakatlarda "CAMELS" reyting tizimi kapitalning yetarliligini baholashda muhim amaliy vosita sifatida qo'llaniladi. Ushbu tezisda Bazel standartlari va CAMELS reyting tizimi asosida kapitalning yetarliligini baholash metodikasi, uning ahamiyati va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Bazel-I standarti (1988 yil qabul qilingan) tijorat banklari kapitalining yetarliligini baholash bo'yicha quyidagi me'yorlarni belgilagan:

Regulyativ kapitalning yetarliligi bank aktivlarining riskga tortilgan summasiga nisbatan kamida 8,0% bo'lishi kerak;

Birinchi darajali kapitalning yetarliligi ham aktivlarning riskga tortilgan summasiga nisbatan kamida 8,0% ni tashkil qilishi lozim.

Bazel-II (2004 yil) va Bazel-III (2010 yil, keyinchalik 2017-yillarda yangilangan) standarti esa kapitalni baholash tizimini yanada takomillashtirdi. Bazel-III quyidagi asosiy elementlarni joriy etdi:

1. Kapitalning himoyaviy konservatsiya buferi – banklar uchun minimal kapital darajasidan ortiq qo'shimcha zaxira yaratish orqali moliyaviy barqarorlikni oshirish.

2. Kapitalning kontrsiklik buferi – iqtisodiy sikllarga bog'liq ravishda kapital darajasini moslashtirish, kreditlash bo'yicha ortiqcha qarzlash va bank tizimidagi sistemik risklarni kamaytirish maqsadida.

3. Bankning o'z kapitali va jalb qilingan kapitali o'rtasidagi nisbat belgilandi, bu bankning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashga yordam beradi.

4. Likvidlikni qoplash me'yori va sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti tavsiya qilinib, banklarning qisqa va uzoq muddatli likvidlik resurslarini optimallashtirish mexanizmlari joriy etildi.

1-jadval

Bazel standartlari bo'yicha tijorat banklarida kapitalning yetarliligi va takomillashtirish elementlari

Standart	Qabul qilingan yil	Asosiy mezonlar	Qo‘shimcha elementlar
Bazel-I	1988	- Regulyativ kapitalning yetarliligi $\geq 8\%$ (riskga tortilgan aktivlar bo‘yicha) - Birinchi darajali kapital $\geq 8\%$ (riskga tortilgan aktivlar bo‘yicha)	Kapitalning minimal yetarliligi belgilandi, risklarni hisobga olish boshlang‘ich bosqichda
Bazel-II	2004	- Kapitalning yetarliligi risk asosida hisoblanadi - Riskni boshqarish va aktiv sifatini baholash tizimi joriy etildi	Kredit risk, bozor risk va operatsion risklarni hisobga olish mexanizmlari kiritildi
Bazel-III	2010 (yangilanish 2017)	- Birinchi darajali kapital (CET1) minimal talablari - Regulyativ kapital tarkibi va sifati aniqlandi	- Kapitalning himoyaviy konservatsiya buferi - Kapitalning kontrsiklik buferi - Likvidlikni qoplash me‘yori (LCR) - Sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti (NSFR) - Aktiv-passivlarni muvozanatli boshqarish tizimi (ALM)

Shunday qilib, Bazel standartlari bank kapitalining yetarliligini baholashni faqat minimal ko‘rsatkichlar bilan chegaralamay, balki bankning risklarni boshqarish qobiliyati va barqaror faoliyat yuritish salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan tizimli yondashuvni yaratadi.

CAMELS (Capital adequacy, Asset quality, Management, Earnings, Liquidity, Sensitivity to market risk) reyting tizimi, asosan, tijorat banklarining kompleks baholash tizimi sifatida rivojlangan mamlakatlarda keng qo‘llaniladi. Ushbu tizim kapitalning yetarliligini baholash mezonlarini aniq raqamli indikatorlar orqali belgilaydi:

Regulyativ kapitalning yetarliligi bo‘yicha baholar:

- 1 baho – 10% dan sezilarli darajada yuqori;
- 2 baho – 10% dan yuqori;
- 3 baho – 10% ga yaqin;
- 4 baho – 10% dan past;
- 5 baho – 10% dan sezilarli darajada past.

Birinchi darajali kapitalning yetarliligi bo‘yicha baholar:

- 1 baho – 5% dan sezilarli darajada yuqori;
- 2 baho – 5% dan yuqori;
- 3 baho – 5% ga yaqin;
- 4 baho – 5% dan past;
- 5 baho – 5% dan sezilarli darajada past.

CAMELS reyting tizimi nafaqat bank kapitalining miqdoriy yetarliligini baholaydi, balki bankning aktivlar sifati, boshqaruv tizimi samaradorligi, daromadlilik, likvidlik va bozor risklariga sezgirlik kabi parametrlarni ham kompleks tarzda hisobga

oladi. Shu sababli, tizim bankning kapital bazasi bilan bog‘liq risklarni oldindan aniqlash va regulyativ talablarni ta‘minlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Amaliyotda Bazel standartlari va CAMELS reyting tizimi bir-birini to‘ldiradi. Bazel me‘yorlari bank kapitali uchun minimal barqarorlik talablarini belgilasa, CAMELS tizimi bu talablarni baholashda kengroq kontekst – bankning operatsion va moliyaviy faoliyatining barcha jihatlarini hisobga oladi. Shu bilan birga, ikkala tizimning integratsiyasi banklar uchun:

Kapitalning yetarliligini muntazam monitoring qilish;

Likvidlik va sistemik risklarni minimallashtirish;

Moliyaviy barqarorlikni uzoq muddatli saqlash imkonini beradi.

Shuni ta‘kidlash lozimki, kapitalning yetarliligi bankning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bazel standartlari global moliya bozorida banklarni barqarorlikka yo‘naltirsa, CAMELS reyting tizimi ularning amaliy faoliyatini baholash va regulyativ nazoratni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Natijada, bank kapitalining yetarliligini baholash tizimlari – nafaqat regulyativ talablarni bajarish, balki banklarning risklarni boshqarish, likvidlikni ta‘minlash va uzoq muddatli rivojlanishini kafolatlash uchun zaruriy instrument sifatida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.